

УДК 321.01/7(075.8)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЗИЦІОНУВАННЯ РОЛЬОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА ІНСТИТУТІВ У МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Шпикуляк О.Г., д.е.н., старший науковий співробітник,
завідувач відділу науково-організаційного забезпечення та координації
досліджень
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Розглянуто концептуальні аспекти позиціонування рольових характеристик економічних інституцій та інститутів у методології наукового дискурсу.

Ключові слова: інституціоналізм, економічний інститут, методологія.

Інституціоналізм як широкоаспектна течія наукового пошуку зайняв чільне місце в економічній теорії. Концентрація соціальних і економічних ідей дозволила сформулювати по суті універсальну парадигму, яка охоплює усі важливі сфери людської життєдіяльності. Усвідомлення необхідності обґрунтування економічних аспектів функціонування інституцій та інститутів є важливим кроком на шляху подальшого утвердження інституціоналізму в економічній теорії. Такий стан речей вважаємо інноваційним кроком у розвитку теоретико-методологічних постулатів економічної науки. Адже «економіка як предметна область, на відміну від фізики або хімії, багато у чому зайнята інституціональними фактами. Факти, які відносяться до грошей і процентних ставок, обміну і безробіття, корпорацій й платіжного балансу, знаходяться у самому центрі предметного змісту економічної науки» [1]. Економіка у своїй багатоманітності інституцій та інститутів є яскравим прикладом інституціонального забезпечення функціонування різнобічних механізмів задоволення потреб індивіда.

Теоретико-методологічні постулати інституціоналізму свідчать, що він значною мірою перейшов у площину економіки, тому виявляється можливим і необхідним виокремити економічні інституції та інститути – власність, гроші, конкуренція, торгівля, прибуток тощо [2]. Економічного «забарвлення» інституціональна теорія набула у працях У. Мітчелла [3], який започаткував емпіричний напрям інституціоналізму, в основі якого дослідження економіки реального сектору ринку. Економічний інституціоналізм є цариною досліджень: Дж.К. Гелбрейта (соціальний напрям); Р. Коуза (теорія трансакційних витрат або економічна теорія прав власності), Джеймса М. Б'юкенена (теорія суспільного вибору); М. Надлера, Дж.М. Кларка (теорія «народного капіталізму»); Г. Мілза та А. Берлі (концепція «колективного капіталізму»); Р. Арона, Е. Гауглера, Дж. К. Гелбрейта (концепція «соціального

партнерства»); Ростоу, Дракера, Гелбрейта (концепція «індустріального суспільства»); Деніела Белла (концепція постіндустріального суспільства); П. Сорокіна, В. Бакінгема, Яна Тінбергена (теорія конвергенції) [4, 6]. Обґрунтовуючи економічні процеси Р. Буайе, Е. Бруссо, О. Фавро зазначають, що «практично усі неортодоксальні економічні школи є інституціоналістськими..., а те, що на сьогодні залишилося від великої традиції класичної політичної економії, на найбільш загальному рівні виражається через положення інституціоналізму»[5]. Такий широкий спектр досліджень економічних аспектів інституціоналізму вказує на доцільність виокремлення економічного напрямку інституціональної теорії, наряду з політичним, психологічним, соціальним і правовим. Саме така наша точка зору, адже інституціоналізм вже без сумніву слід вважати структурованим за сферами суспільного розвитку.

Економічні процеси у суспільстві зумовлені певними установками, нормами, традиціями, організаційними рамками та здійснюються в межах відповідних «правил гри». В Україні продовжується розбудова ефективного ринкового механізму функціонування економіки, тобто створюються правові й економічні інститути ринкового спрямування [6]. В ринковій системі вони відіграють визначальну роль, адже конститують нормоутворюючі засади здійснення обміну. Позиціонування інституціоналізму, як концепції оцінки економічних явищ, здійснюється через посилення оцінки ринкових процесів.

Ідеологія інституціоналізму формує соціоекономічну думку навколо ідеї про те, що кожному суспільству, державі, притаманні певні правила гри, які визначають перспективи і добробут, їм підпорядковані будь-які інші утворення як, наприклад, власність, капітал, управління. Інституції, тобто умови ринку, характеризують систему відносин між державою, індивідами і господарськими структурами. Основна функція інститутів як базового елемента середовища функціонування господарюючих суб'єктів полягає в активізації структурування відносин господарюючих суб'єктів [7]. Економічні інститути структурують людську взаємодію, формуючи мотивації господарської діяльності, укладання угод, здійснюючи регулювання ринку.

Проте інститути формуються еволюційно, існує думка, що по мірі своєї еволюції інститут «обростає» новими формами прояву, його зміст збагачується, а він у свою чергу стає організаційно оформленим, упорядкованим [8]. Економічні інституції та інститути відіграють визначальну роль у функціонуванні ринкового механізму, забезпечують господарську взаємодію членів суспільства у таких сферах як: виробництво благ (власність, праця, домогосподарства, підприємства); кругообіг благ (інститути, які забезпечують взаємодію попиту і пропозиції, обмін, гроші, фінанси); управління економічною діяльністю (підприємництво, державне управління, податки, способи зворотного зв'язку) [9]. Вони визначаються як «суспільно визнані функціонально-організаційні форми колективної економічної діяльності, через які реалізуються функції економіки» [10]; фірми, які реалізують виробничу функцію, домогосподарства, організації, фінансовопромислові групи, банки,

біржі, профспілки, парламент, гроші і т.п. [11]; базисними економічними інститутами є власність, влада, управління, праця як конституючі інституціональну підсистему економіки [12]. Розглядаючи економічні інституції та інститути ринку, ми висунули гіпотезу щодо необхідності дотримання в даному напрямі досліджень принципу системності. Інституції потрібно досліджувати з позиції їх взаємозалежності і взаємодоповнюваності, але не можна відкидаючи позицію, що ідентифікація інституцій за значимістю розкриває особливу природу їх функціонування в економіці, цей принцип обов'язково необхідно врахувати.

На наше переконання, економічними інституціями та інститутами слід вважати сформовані суспільством і державою відповідні правила, норми традиції – інституції; утворення, такі як власність, національна економічна ментальність, а також організаційно-правові структури, установи, організації – інститути, які консолідують і спрямовують людські взаємодії в економіці.

Повертаючись до загальнотеоретичного дискурсу зазначимо, що інститути та інституції структуровані ієрархічно, поділяються на базисні і похідні (рис. 1).

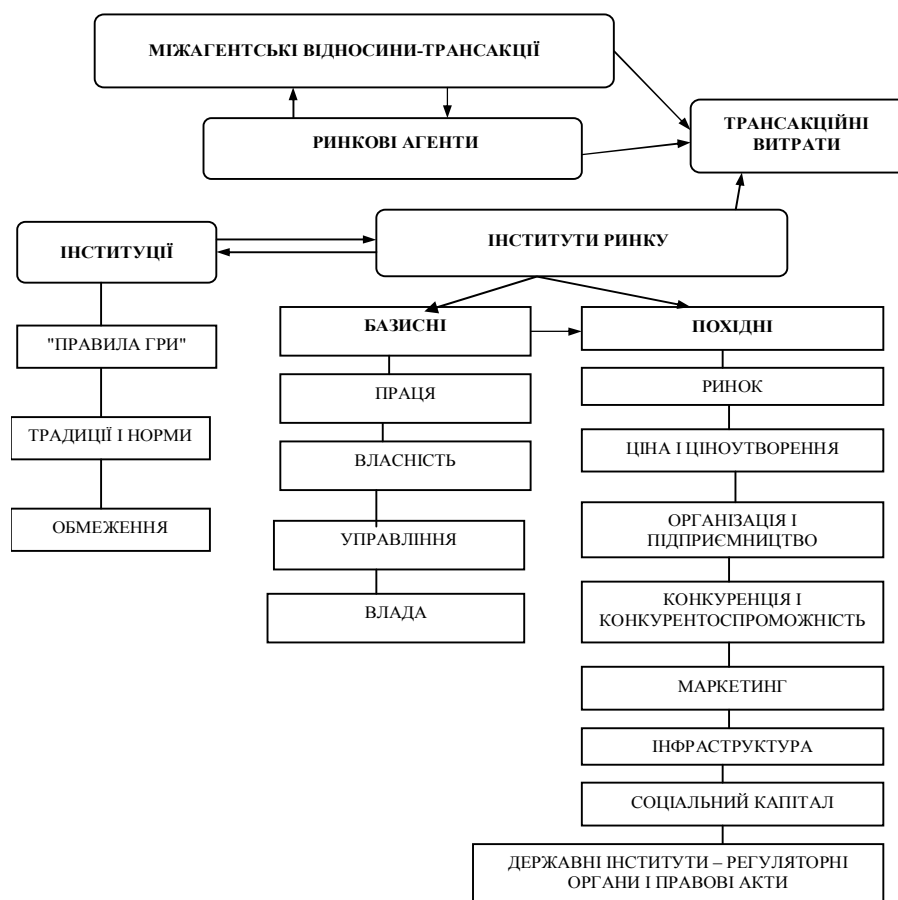

Рис. 1. Система ієрархій і структура інституцій та інститутів ринку*

*Сформовано за результатами досліджень

Ми стоїмо на позиції, що інституції позиціонуються як правила гри або «регулятори», а ринкові суб'єкти визначають рівень їх адекватності процесам, які підлягають регулюванню. Економічним інститутом є організація, установа, підприємство, правило чи норма поведінки, керована і керуюча системи, угода і контракт тощо. Виходячи із загальновідомих наукових постулатів і практичних життєвих принципів, можна із впевненістю констатувати, що кожен тип суспільно-економічної формації у своєму розвитку керований відповідними інституціями (правилами і нормами) та інститутами (структурами, які їх наслідують), економічними зокрема. Наприклад, ринкова і адміністративно-командна економіки функціонували під впливом кардинально-відмінних інституціональних утворень, перш за все в частині формування мотиваційного поля діяльності економічних агентів. Таке переконання сформовано історією, а також природою наслідків інституціональних взаємодій. Модель інституціональної системи, форми і методи управління економікою, визначають поведінку її учасників, а значить формують перспективи ефектів на усіх рівнях суспільного буття.

Російські дослідники, наводячи класифікацію економічних інститутів, поділяють їх на макроекономічні, мезоекономічні, мікроекономічні, сповідуючи, таким чином, підхід, який можна назвати функціонально-управлінським з позицій рівнів влади над поведінкою економічних суб'єктів [13]. Д.А. Мещеряков, К.К. Чарахчян в системі інститутів сучасної ринкової економіки виокремлюють інститути господарського життя суспільства, якими на їхню думку є такі моделі поведінки економічних агентів, які сприяють прийняттю оптимальних або раціональних господарських рішень [14]. Але, на нашу думку, така позиція видається дещо упередженою і однобокою, бо не усі моделі поведінки економічних агентів є сприятливими для них, присутні й інші моделі, які не сприяють прийняттю раціональних господарських рішень, їх теж потрібно вважати інститутами (адміністрування ринків, податкова політика). Все залежить від того, хто і в якому статусі підпадає під дію певного інституту, для одних він благо, а для інших – недоречний, вносить деструктив і демотивацію (бартерний обмін, безробіття тощо).

Економічні інститути є соціально конструйованими, адже їх витоками є соціально-індивідуальні, суб'єктивні інтереси, задовольняти які вони покликані. Інакше кажучи, історичний процес розвитку людства складався таким чином, що еволюція економічних інститутів здійснювалася і до речі здійснюється з прив'язкою до інтересів людей, які запроваджують інституції (правила) й створюють інститути (набір правил, організації тощо). Суспільство, створюючи інституціональні бар'єри, забезпечує регулювання економіки, стимулювання конкуренції, підвищення ефективності управління і ринку загалом. Проте, як зазначає М. Грановеттер, економічні інститути не виникають автоматично, як відповідь на економічні потреби, вони скоріше конструюються індивідами, діям яких сприяють і дії яких обмежують структура і ресурси, наявні в соціальних мережах, де ці інститути утверджені [15]. Хоча так

категорично висловлюватися не слід, адже не всі інститути конструйовані, існують базисні, які діють незалежно від індивіда, тому можуть бути лише модифікованими відносно традицій суспільної формації. Цей же дослідник пояснює природу економічних інститутів з культурологічної й функціоналістської точок зору. Культурологічний підхід характеризує економічні інститути та їх виникнення з позиції культурних переконань, які породжують певний тип виробничої організації. Функціоналістський – з позиції причин існування інститутів [16]. Наведені думки дають нам змогу ще раз пересвідчитися у правильності пропонованих результатів наукового пошуку щодо проблеми економічних інститутів.

Функціональність інститутів, на переконання В.В. Вольчика і С.В. Ракша, економічних інститутів зокрема, залежить від їх якості, яка у свою чергу впливає на економічні показники [17]. Означена думка є цілком слушною, адже функціональна ефективність економічних інститутів консолідується навколо результатів розвитку суспільства й індивіда, які ці інститути повинні забезпечити (доходи, блага, соціальні атрибути життя). Наприклад, чим ефективніше використовується інститут власності з позиції існуючих правил його реалізації, тим вищий рівень дохідності від її набуття; чим раціональнішим є інститут ціноутворення, тим справедливіше розподіляються доходи між учасниками маркетингового ланцюга.

Проблема саме економічних інститутів та інституцій сьогодні знаходиться в стані дискусії науковців, що підтверджує актуальність і важливість питання. В цілому як і ідейний, класичний інституціоналізм, економічний його сегмент залишається все ще не сформованим до кінця методологічно.

Стосовно наведених тверджень, слід додати, що держава як система інститутів в особі відповідних органів та інституцій, «правил гри», обмежень має бути регулюючим органом і суб'єктом ринку, який покликаний спрямовувати життя суспільства й господарської системи у взаємовигідне русло. Можна навести багато прикладів, зокрема з вітчизняної практики, коли неефективність інституціональної перебудови призводить до диспропорції в економіці та суспільному житті. Інститути й інституції формують передумови і створюють механізми регулювання соціально-економічних процесів ринкової поведінки, доходів, витрат, цін тощо. У суспільстві й ринку наявна видова система інститутів: правові; економічні; політичні; соціальні; організаційні.

Економічні аспекти інституціональних відносин найбільш ґрунтовно розкриті представниками неоінституціональної концепції. Неоінституціоналізм, залишаючи об'єктом наукового пошуку організацію і ринок, застосовує поряд з цим концепцію трансакцій, дослідження механізму здійснення яких є базисним складником розвитку інституціональних відносин. Такої позиції дотримуються Р. Коуз, О. Вільямсон, А. Алчіан. Х. Демсец, Дж. Коммонс, а в організації ринкового обміну вони надають перевагу оцінці трансакційних витрат, які опосередковують обмін на етапі прийняття рішень агентами ринку про доцільність укладання угод. Дж. Коммонс визначає трансакції як «відчуження і

присвоєння прав власності й свобод, створених суспільством». Трансакції поділяються на ринкові – обмін правами власності на блага, заснований на добровільній згоді контрагентів; управлінські – угода обміну, за якої один з контрагентів наділений владою примусу; раціонаючі – здійснюються за угодою сторони, яка наділена повноваженнями прийняття рішення щодо угоди, таким органом є держава (податкові платежі, судові рішення) [18]. Трансакції передбачають трансакційні витрати, які у свою чергу є стимулом до здійснення обміну. «Економічність» інститутів проявляється в мінімізації трансакційних витрат, без чого неможлива господарська діяльність.

Вважаємо, що трансакційні витрати є особливими за змістом і значимістю, що зумовлює специфічність підходів до усвідомлення їх структури, яка змінюється під впливом мінливості інституціональних умов ринку. Пропонуємо схематично зобразити структуру витрат у процесі господарського обміну (рис. 2).

Рис. 2. Структура витрат господарського обміну з урахуванням трансакційних*

*Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку / О.Г.Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2009. – 480 с.

Таким чином, маємо висновок і переконання стосовно того, що трансакційні витрати можна виміряти у вартісному виразі як затрати і надбання з точки зору корисності товару. Наше припущення щодо нестабільності

трансакційних витрат і неможливості їх точного вимірювання ґрунтується на тому, що на дану «статтю» витрат впливають досить багато факторів. Ці фактори здебільшого мають індивідуально-особистісний характер, характер соціального капіталу учасників договірних відносин. У даному аспекті проблеми функціонування ринкових інститутів базисне значення мають права власності, їх структура.

Економічні інститути, які сприяють якісним змінам у добробуті суспільства і ефективності ринку, серед яких праця, власність, управління, влада, соціальний капітал, формуються у процесі розвитку того ж суспільства. Але за кожного типу суспільної формації, моделі державного устрою, вони по-різному функціонують і використовуються економічними агентами, формують механізми взаємодії. На наше переконання, це аксіома, яку потрібно враховувати при опрацюванні інституцій та інститутів ринку в дослідженні ринку. Наприклад, існування інституту приватної власності на землю де-юре і відсутність механізму її реалізації де-факто, не дозволяє отримувати об'єктивно-можливий дохід сторонам, через неможливість укласти угоду купівлі-продажу (як у сучасному вітчизняному сільському господарстві). Це вказує на наявність інституціонального бар'єру і навіть на нераціональність, низьку якість цього інституту, рівень трансакційних витрат, який робить укладання угоди про ефективну реалізацію функцій даного об'єкта власності недоречним.

Отже, природа і функціональна змістовність економічних відносин інституціональна за змістом та принципами організації господарських взаємодій, вона наслідуює принципи системності, саморегулювання і конкуренції учасників, кожен з яких намагається якнайповніше реалізувати свій вибір в умовах обмеженості ресурсів, а це вимагає від держави втручання аби збалансувати інтереси акторів (виробників, споживачів, держави), що є намаганням уникнути втрат.

Інститути у своїй сукупності формують інституціональне середовище або інституціональну систему де зреалізуються трансакції економічних агентів. Економічні відносини й інституціональне середовище глибоко взаємопов'язані, адже інститути формують умови економічних відносин, а відносини здатні змінити інститути. Саме у цьому діалектика зв'язку і природа «економічності» інститутів.

Економічна природа суспільних інститутів у тому, що вони забезпечують господарські взаємодії та задоволення потреб в рамках певних традицій, які набули відповідної форми. Такими інститутами визначені власність, підприємництво, управління, торгівля, ціна та ін. Дана когорта інститутів покликана задовольняти не лише економічні, а й соціальні потреби. Не буде перебільшенням твердження, що проблемним аспектом розвитку ринку, інноваційної діяльності в Україні є невідповідність інституціональної бази, взаємовідносин між інститутами, вимогам реального господарського буття.

Література

1. Дж. Серл. Что такое институт? / Дж. Серл // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 5–27.
2. Історія економічних учень : підручник / [Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. та ін.]; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. – К.: КНЕУ, 1999. – 564 с.
3. Митчелл У. Экономические циклы: Проблема и ее постановка / Митчелл У. – М.; Л. : [б.и.], 1930. – С. 109.
4. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / [Шпикуляк О.Г., Воскобійник Ю.П., Саблук Р.П., Овсянніков О.В.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 190с.
5. Буайе Р.К созданию институциональной политической экономики / Р. Буайе, Е. Бруссо, О. Фавро // Экономическая социология. – 2008. – № 3, май. – С. 17–24.
6. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2009. – 480 с.
7. Клишова Е.В. Институциональная среда: в контексте теории экономической реальности [Электронный ресурс] / Е. В. Клишова // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 103–2. – С. 35–43. – Режим доступа : <http://www.donntu.edu.ua/>”Библиотека”/.
8. Мещеряков Д.А. Структура системы институтов современной рыночной экономики [Электронный ресурс] / Мещеряков Д. А., Чарахчян К. К. // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление. – 2005. – № 2. – С. 42–48. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
9. Липов В.В. Институциональная составляющая социально-экономических моделей [Электронный ресурс] / В. В. Липов // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89–1. – С. 112–118. – Режим доступа : <http://www.donntu.edu.ua/>”Библиотека”/.
10. Зотов В.В. Институциональные проблемы и преобразования экономики России [Электронный ресурс] / В.В. Зотов, В.Ф. Пресняков, В.О. Розенталь // Экономическая наука современной России. – 1999. – № 1. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
11. Иншаков О.В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации [Электронный ресурс] / О.В. Иншаков. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
12. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : монографія / Якубенко В.Д. – К. : КНЕУ, 2004. – 252 с.
13. Рысымятов А.З. Институциональные изменения и их роль в построении рыночной экономической системы [Электронный ресурс] / А.З. Рысымятов, В.В. Осенний // Научный журнал КубГАУ. – 2007. – № 33(9). – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
14. Мещеряков Д.А. Структура системы институтов современной рыночной экономики [Электронный ресурс] / Мещеряков Д.А., Чарахчян К. К. // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление. – 2005. – № 2. – С. 42–48. –

Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>

15. Грановеттер М. Экономические институты как социальные конструкты: рамки анализа [Электронный ресурс] / Грановеттер М. – Режим доступа: – <http://www.ecsocman.edu.ru>

16. Грановеттер М. Экономические институты как социальные конструкты: рамки анализа [Электронный ресурс] / Грановеттер М. – Режим доступа: – <http://www.ecsocman.edu.ru>

17. Вольчик В.В. Природа и принципы качества экономических институтов [Электронный ресурс] / В.В. Вольчик, С.В. Ракша // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2007. – Вып. 31-1. – С. 25–31. – Режим доступа : <http://www.donntu.edu.ua/>”Библиотека”/.

Summary

Conceptual aspects of the role of positioning performance of economic institutions and institutions in the methodology of scientific discourse / Shpykulyak A.G.

Conceptual aspects of positioning the role of characteristics of economic institutions and institutions in the methodology of scientific discourse.

Keywords: institutionalism, economic institute, the methodology.

УДК 631.524.85 · 633.31

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ АГРОБИОТЕХНОЛОГИЙ НА ПРИМЕРЕ ВЫРАЩИВАНИЯ ТРАНСГЕННЫХ КУЛЬТУР

Макарова Е.П., к.э.н., доцент
Российский университет дружбы народов

Одним из наиболее быстро развивающихся направлений биотехнологии в мире является генная инженерия, которая используется для создания генетически модифицированных растений и животных с помощью трансгеноза – переноса чужеродных генов (бактерий, вирусов и даже человека) в геном растения или животного. Генная инженерия стала реальной технологией, позволяющей в более короткие сроки, чем традиционная селекция, и более целенаправленно получать новые сорта сельскохозяйственных растений, стойкие по отношению к заболеваниям, вредителям и гербицидам, а также новые породы сельскохозяйственных животных, отличающиеся ускоренным ростом и высокой продуктивностью.

В настоящее время площадь под трансгенными или генетически-